

BALCANOLOGIA ȘI SPECIFICUL LITERATURII ROMÂNE

Drd. Călin CRĂCIUN

Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Abstract

The study *Balcanologia și specificul literaturii române* attempts to set the role of the Balkan component in the frame of Romanian culture and literature, realizing a critical analysis of Mircea Muthu's studies in the field called "balkanology" and the derived field of Romanian literary Balkanism. At the same time, it aims to investigate Eugen Negrici's contestation of literary Balkanism, so that we have also set to rehabilitate the concept through the argumentative invalidation of the dispute.

Mircea Muthu este la noi cel mai consecvent cercetător al fenomenului cultural numit „balcanism”, studiul său întinzându-se, temporal vorbind, pe mai bine de treizeci de ani. Consecvent rămâne cercetătorul nu numai în ceea ce privește obiectul său de studiu, ci și în privința metodei și a concluziilor, tinzând mereu să parcurgă drumul înțelegerii după un model pe care l-ar dori cât mai eliberat de infuzii subiective, epistemologic, vizând descoperirea unor teoreme care, odată enunțate, ar vrea să rămână pentru totdeauna valabile, astfel că în *Balcanismul literar românesc*¹, studiul său cel mai amplu, și-au putut găsi loc, încadrate organic și fără eforturi prea mari de adaptare, concluzii sau studii anterioare, lansate pentru prima dată încă din 1976, când apărea *Literatura română și spiritul sud-est european*².

Prin cercetarea sa asupra „balcanismului literar”, componenta estetică a fenomenului cuprins de domeniul numit „balcanologie”, Mircea Muthu încearcă scanarea întregului areal balcanic în scopul stabilirii riguroase a trăsăturilor culturale specifice acestei zone, trăsături pe care le consideră tributare destinului istoric comun tuturor popoarelor din acest spațiu, destin cristalizat atât în perioada bizantină, cât și în cea a turcogației. Bineînțeles, autorul este interesat în primul rând de constantele literare, decelabile din punct de vedere morfologic, dar demersul său este extins până la cuprinderea granițelor comparativismului, etnologicului sau sociologicului, astfel încât cea vizată cu adevărat este tocmai „o *forma mentis*, recognoscibilă în dinamica socială precum și în cea a valorilor estetice.”³ Tocmai de aceea, miza cercetărilor lui Mircea Muthu este depășirea cadrului restrictiv al etnicismului, insistând asupra conturării unui destin cultural comun al țărilor balcanice, care ar putea fi apoi integrat, cu notele lui

¹ Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, I-III, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.

² Mircea Muthu, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București: Editura Minerva, 1976.

³ În Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, București: Ed. Libra, 1999, p. 17.

specifice, întregului areal european. Bineînțeles, tocmai aceste note specifice ar putea constitui, consideră autorul, adevărați nutrienți pentru organismul culturii europene.⁴

Dincolo însă de identificarea așa-numitei *vocații europene*, moștenită direct de la „romanitatea orientală”, Mircea Muthu vorbește răspicat și de faptul că aceeași „romanitate orientală” ar exprima „un destin istoric colectiv dar și coordonate din psihia carpato-dunăreanului, născută din dialogul celor două tradiții, de la un moment dat îngemănate – agricolă și păstorească”⁵. Așadar, oricât interes ar manifesta față de constanțele culturale ale universului balcanic în întregul său, autorului i se manifestă și un interes accentuat pentru conturarea tușelor restrânse care definesc specificul național românesc. Iar credința că „imaginea artistică e cea mai bună diagnoză pentru psihologia etnică a unui popor” nu face altceva decât să reînvie o concepție care a făcut carieră în deceniul al treilea al secolului XX⁶ și să invite la analiza minuțioasă a producțiilor literare autohtone.

Metodologic vorbind, Mircea Muthu își fixează ca puncte de reper atât nivelul literar folcloric, cât și cel cult. În privința abordării literaturii populare, se recunoaște aderența față de modelul instituit de Dumitru Caracostea, care vizează o investigație pe principiul concentricității, ceea ce presupune decelarea, pe filieră comparativă, a motivelor balcanice de cele universale, urmând identificarea clară a motivelor etnice românești⁷. Tocmai de aceea studiul *Permanențe literare românești din perspectivă comparată* – publicat în 1986 și care a devenit, în 2002, cu mici inserții, cel de-al doilea volum al *Balcanismului literar românesc* (subintitulat *Permanențe literare*) – cuprinde și o radiografiere a literaturii folclorice în scopul decelării temelor sau a motivelor definitorii atât pentru spațiul balcanic, cât și pentru cel românesc. *Meșterul Manole*, încadrat *tipului tragic*, *haiducul* sau *înțeleptul rătăcitor* devin astfel componente emblematice ale spiritului românesc, cu atât mai mult cu cât au avut o mare înrâurire asupra literaturii culte, înrâurire dovedită de multiplele prelucrări literare din operele diverșilor autori. În cadrul demersului său, Mircea Muthu manifestă totuși un interes relativ scăzut față de nivelul folcloric, ca dovadă puținele certificări de această natură aduse în sprijinul conturării specificului românesc sau al celui balcanic, dacă le raportăm la abundența celor venite din domeniul cult, care ocupă hotărât prim-planul analitic și argumentativ. E

⁴ Cf. *Ce poate aduce sud-estul?*, în Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. III, *Balcanitate și balcanism*, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002, pp. 142-144.

⁵ Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, București: Ed. Libra, 1999, p.18.

⁶ În special datorită lui Garabet Ibrăileanu, pentru care încadrarea operei individuale în sufletul poporului este o adevărată fatalitate: „Acel caracter specific național al unei literaturi nu se datorește atât subiectului operei de artă – forțamente național – cât sufletului scriitorului, felului cum observă viața și cum o redă” (G. Ibrăileanu, *Caracterul specific în literatură*, „Viața românească”, XIV, nr. 6/1923, Apud *Opere*, vol. 5, Ed. Minerva, 1977, p. 93). De asemeni, datorită lui Mihail Ralea, care concluziona în articolul *Etnic și estetic*, tot din „Viața românească”, XIX, nr. 2, 1927, pp. 230-243, că „Artistul național are și stilul individual, plus pe celălalt social”, astfel că arta este „expresia sufletului” etnic.

⁷ În Dumitru Caracostea, *Poezia tradițională română*, vol. II București: E.P.L., 1969, pp. 131-132.

adevărat că micul tom *Făt-Frumos și „vremea uitată”*⁸, scris în colaborare, ar veni în completarea argumentării din domeniul reflectării folclorice a trăsăturilor definitorii ale spiritualității tradiționale, printr-o analiză minuțioasă a basmului *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, dar nu reușește să sporească hotărâtor componenta argumentativă a domeniului. Cu siguranță motivul acestei abordări oarecum marginale a relației dintre folclor și ceea ce autorul numește „psihologia etnică a unui popor”⁹ este credința, declarată încă din 1986, în faptul că „*imaginea omului din acest spațiu – balcanic (n.n.) – ne este restituită și făcută sensibilă în primul rând de literaturile culte*, a căror diversificare tematică și estetică e direct legată de ecloziunea națiunilor” (s.a.). Această afirmație, reiterată în 2002 prin conferirea unui plus de importanță datorat integrării sale chiar în *Cuvântul introductiv* al *Balcanismului literar românesc (I)*, cu simpla transformare a cuvântului *culte* în *moderne*¹⁰, se dovedește, la o analiză atentă, aplicabilă fructuos în cadrul studiului „balcanologic”, însă – după cum vom vedea în cele ce urmează – doar parțial operantă în cadrul demersului interesat strict de identificarea trăsăturilor specifice sufletului etnic românesc și de înțelegerea modului în care acest suflet se manifestă în cadrul literaturii române, configurându-i acesteia notele originalității. Înainte de a arăta aceasta, merită spus că o importanță radicală nivelului cult al literaturii în decelarea tușelor etnice, coroborată unei maxime minimalizări a nivelului folcloric, susținea încă de prin 1924 Camil Petrescu „Sufletul unui *scriitor mare* este sinteza sufletească a unui popor la un moment dat. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii și artiștii lui, oricum ar fi ei, cu condiția să fie mari”.¹¹

Un alt motiv al concentrării pe nivelul cult este reprezentat de însăși originea citadină a balcanismului ca fenomen spiritual: „*Balcanismul se legitimează astfel ca produs al urbanismului în dezvoltare*” (s.a.)¹², ceea ce presupune că eventualele accente care i se pot atribui au putut pătrunde doar târziu în creația folclorică. Consecința directă a acestui fapt este că prin spirit balcanic se înțelege doar o componentă a celui românesc, tocmai de aceea manifestarea sa literară fiind una cu acoperire parțială în cadrul literaturii române: „Vorbim așadar de balcanismul unei părți din literatura română până spre finele secolului trecut [sec al XIX-lea – n.n.], iar în perioada modernă, adică în secolul XX, de prelungiri care multiplică și consolidează în același timp balcanismul pe latura estetică. Problema, deci, e de a găsi nu

⁸ Mircea Muthu, Maria Muthu, *Făt-Frumos și „vremea uitată”*, București: Ed. Libra, 1988.

⁹ În Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, Ed. cit., p.26.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 16: „*imaginea omului din acest spațiu ne este restituită și făcută sensibilă în primul rând de literaturile moderne*, a căror diversificare tematică și estetică e direct legată de ecloziunea națiunilor” (s.a.).

¹¹ Cf. Camil Petrescu, *Literatură națională. Artă pur și simplă*, „Cugetul românesc”, III, nr 2-4 (aprilie-iunie), 1924, articol reluat sub titlul *Suflet național* în Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, București, 1936.

¹² Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, ed. cit., vol. II, *Etaple istorice ale conceptului*, pp. 80-81.

tipare, ci filoane aurifere, subțiri, ce dau savoare și grație unui important sector de literatură.”¹³

*

Mircea Muthu rămâne deci la o oarecare distanță de cercetătorii pentru care a devenit un adevărat truism că folclorul este depozitarul de drept a ceea ce s-ar numi „suflet etnic”¹⁴, rămânând cantonat cu precădere la nivelul modului în care experiența „turcogației”, resimțită ca traumatizantă de către români și de celelalte popoare balcanice, a generat un întreg complex cultural, definit, în esență, de așa-numita tentativă a „răscumpărării estetice”, însoțită de construirea unui șir de motive literare și, mai ales, de atitudini sau de caracteristici ale gândirii. Valorizarea *mitului semiantropomorf*, prelucrarea imaginii *haiducului*, a *înțeleptului rătăcitor* sau a *parvenitului*, insistența asupra unor motive literare ca *Bizanțul*, *roata*, *lumina* sau *drumul* reprezintă toate constante ale literaturii române și ale celei, mai largi, balcanice, fiind generate, în viziunea autorului, tocmai de condițiile social-politice specifice zonelor de influență otomană. De asemeni, sentimentul tragic ce domină omul din acest spațiu în confruntarea sa cu vicisitudinea istoriei, „coabitarea *activismului* cu *contemplativismul*”¹⁵ sau configurarea speciei lui „homo duplex”, înțeasă ca „veritabilă filosofie a supraviețuirii”¹⁶ constituie, alături de alte aspecte similare, trăsături ale întregului spirit balcanic, apărute ca efecte ale condițiilor social-politice care s-au suprapus cristalizărilor bizantine din acest areal.

Așa cum se observă din abordarea lui Mircea Muthu a trăsăturilor specifice ale literaturii române, acestea sunt alimentate de reflexele unor acumulări mentalitare de sursă medievală, înscriindu-se, în ciuda prezenței unor accente specifice, în familia balcanică, deopotrivă eteroclită și unitară. Desigur, atât metoda folosită, dar mai ales obiectivul căruia aceasta îi servește, lasă în fundal interesul pentru abordarea nivelurilor folclorice care, profund ancorate în arhaic, nu își mai găsesc viabilitate totală în modelul determinist ce pornește de la postulatul influenței coliziunii dramatice dintre lumea bizantină și cea a semilunii. Tocmai din această cauză, putem spune, demersul interesat de identificarea clară a elementelor ce conferă originalitatea viziunii românești transistorice, reflectată în literatură, ar putea fi în aparență minat de fisura intervenită între nivelul arhaic și noua realitate culturală impusă de contactul cu puterea otomană. Ideea unei astfel de fisuri este însă valabilă numai în cazul în care nivelul folcloric îl concepem încă drept o amplă formulă culturală imuabilă, împietrită, cu structuri ce

¹³ Ibidem, p.143.

¹⁴ Această idee este constituenta nucleului sămănătorist, găsindu-și formulările cele mai fericite în filozofia blagiană (Cf. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, ed. a II-a, București, Ed. Oficiul de Librărie, 1937), dar e prezentă și în „psihologismul” lui Constantin Rădulescu Motru (Cf. lucrarea sa, intitulată *Personalismul energetic*, Editura Casa Școalelor, 1927.)

¹⁵ Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, Ed. cit., p.30.

¹⁶ Ibidem, p.88.

ar rămâne stabile indiferent de transformările sociale ori de evoluția tehnologică exterioare. Ca o paranteză fie spus, aceasta este perspectiva predominantă ce răzbate în demersurile folcloriștilor noștri, care caută în continuare ca prin cutare rit ori fapt cultural să reconstituie, după principiul puzzle, încă o părticică din sistemul gândirii etnice originare. Studiul lui Mircea Muthu ne pune însă – e drept că fără teoretizări explicite – în fața unei alte perspective: componenta arhaică, ce constituie baza dezvoltărilor folclorice, e supusă, cu tot dramatismul implicat, unui proces evolutiv, având deci o natură proteică, expusă metamorfozei tocmai datorită factorilor socio-politici capabili să dicteze raportări la noi valori și atitudini¹⁷. Un astfel de factor a fost experiența vasalității față de otomani, generatoare de un complex de elemente care au metamorfozat spiritul etnic. În mod cert, metamorfoza de care vorbim e vizibilă și în cadrul producției folclorice. E suficient să observăm fie și doar apariția motivului *conflictului feudal* ori insinuarea caracterului de legendă hagiografică în balada *Monastirea Argeșului* pentru a concluziona că o creație ale cărei origini sunt mult mai timpurii decât legendarul Negru-Vodă ajunge până la împietrirea formală impusă de notația scripturală doar prin adaptare permanentă la nevoile spirituale ale comunităților în al căror patrimoniu cultural este valorizată. Creațiile folclorice – se știe acum prea bine – au fost mai degrabă opere aflate în continuă construcție sau transformare tensionată (datorită cuplului de atitudini conservatoare și înnoitoare), decât produse culturale definitive, ceea ce demonstrează că însuși spiritul poporului care le dezvoltă e unul supus mereu metamorfozei prin nevoia sa de adaptare la noi realități culturale. Astfel, componenta balcanică a culturii românești, înțeleasă ca sinteză realizată prin întâlnirea conjuncturală a unor factori cum sunt bizantinismul, vecinătățile geografice și culturale, ortodoxia și supunerea față de otomani cu tot ceea ce a implicat ea, nu face altceva decât să contribuie cu noi accente la procesul de metamorfoză a dimensiunii folclorice și, bineînțeles, la evoluția spirituală a poporului român.

*

Spuneam că demersul interesat de identificarea notelor specifice ale culturii și literaturii române se poate baza doar parțial pe achizițiile balcanologiei și, bineînțeles, cu o necesară precauție. Argumentul esențial este conferit de mai sus discutata acoperire doar parțială pe care o are conceptul, deci, fenomenul în sine, în cadrul spiritualității românești. De aici derivă

¹⁷ Autorul se înscrie astfel în linia destul de îngroșată a celor care refuză pe bună dreptate caracterul imuabil al spiritului etnic, numit uneori „psihologia poporului”: Ovid Densusianu (în articolul *Rătăcirii literare* din „Viața nouă”, I, nr. 1/1 februarie, 1905), Garabet Ibrăileanu (Op. cit.), Mihail Ralea (*Filozofia culturii cu aplicații românești*, în „Viața românească”, nr. 2-3, 1926, pp. 357-360), Camil Petrescu (*Teze și antiteze*, ed. cit.), Vladimir Streinu (*Pagini de critică*, vol. IV, Editura Minerva, 1976), istoricul artei Pavel Chihaiu (*Artă medievală*, vol I-V, București: Ed. Albatros, 1998) etc.

nevoia de precauție față de operarea cu un concept încă neînchegat în totalitate, astfel că poate ușor provoca iluzii. O astfel de iluzie generată de operarea cu conceptul balcanismului este oferită de însuși studiul lui Mircea Muthu, care propune pripit înlocuirea filozofiei „eticiste” a lui Constantin Noica, întemeiată pe suportul lingvistic constituit de universul denotativ și conotativ al vocabulei *întru*¹⁸, prin cea, considerată de autor mai adecvată, clădită pe suportul lui *între*¹⁹. Autorul se bazează pe constatarea blagiană notorie a viețuirii românești „pe un tărâm de cumpănă”, dar o preia, surprinzător, ruptă din context, fără a sesiza tocmai damnarea la „închiderea” necesară supraviețuirii și totodată posibilitatea „deschiderii” necesare evoluției sau împlinirii (tocmai coexistența celor două atitudini aparent paradoxale, specific românești: „închiderea ce se deschide” / „limitația ce nu limitează”, vizate de Noica). Interpretând simplist afirmația lui Blaga, Mircea Muthu mizează pe valabilitatea ideii că Balcanii și, bineînțeles, cultura română constituie puntea dintre civilizația orientală și cea occidentală, astfel că se resimte acut sentimentul de-a fi „între Orient și Occident, între efortul de recuperare și tendința de globalizare, între tentația metafizicii europene și gândirea de sorginte patristică”, ceea ce constituie transformarea vocabulei *între* în „veritabil operator ontologic”. În acest caz se insinuează viciul abordării specificului unei întregi viziuni ontologice dintr-o perspectivă din care se pot observa doar relaționările de suprafață, fie tensionate, fie modulate armonice ale respectivei viziuni, fără a se pătrunde la nivelul coerenței sale interioare, ceea ce face, până la găsirea unor argumente convingătoare, inoperantă propunerea autorului. Mai mult decât atât, întorcându-ne la ideea că spiritul balcanic e, după cum autorul însuși am văzut că susține, doar o componentă constitutivă a celui românesc, astfel că e specific doar unei anumite părți a literaturii române, nu putem concluziona decât că vocabula „*între*”, desemnând un concept produs de componenta balcanică, nu poate fi un „operator ontologic” al viziunii autohtone în integralitatea ei, ci doar în limitele difuze ale componentei ei balcanice.

Demersul balcanologic al lui Mircea Muthu relevă așadar că balcanismul este una dintre componentele care concură, alături de cea arhaică – pe care nu o absoarbe în totalitate – și de cea latino-occidentală modernă²⁰, în evoluția culturală și literară românească. E de la sine înțeles că acești trei mari constituenți culturali „colaborează” de-a lungul timpului,

¹⁸ Cf. Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Ed. Humanitas, 1996.

¹⁹ Cf. *Aproximări despre ontologia lui între*, în Mircea Muthu, *Dinspre Sud-Est*, Ed. cit. sau *Schiță despre ontologia lui între*, în Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. III (Balcanitate și balcanism) Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.

²⁰ Componenta latino-occidentală o putem considera un segment înrudit, dar totuși diferit de cel, tot cu tangențe latine, regăsit la nivelul arhaic întrucât e ivit din contactul daco-roman și care își realizează continuitatea, în ciuda primirii influențelor de tot felul (dintre care cea slavă e cea mai importantă) prin ipostaza bizantină, astfel că însăși componenta latino-occidentală ne apare ca una oarecum scindată sau măcar cu două ipostaze, una, pentru români, arhaică și alta modernă.

interpenetrându-se când senzual, când agresiv, într-un proces de adaptare reciprocă. Iată astfel că ceea ce ne-am obișnuit să numim „suflet etnic românesc” e o entitate spirituală metamorfotică tocmai datorită unei triple stratificări: componentei arhaice (care în cazul românilor include bizantinismul) i se suprapune mai întâi cea balcanică (generată de realități politico sociale și culturale specifice), pentru ca apoi să putem vorbi de una latino-occidentală modernă (poate cea mai complexă dintre toate). Am fi, bineînțeles, naivi să credem că putem vorbi de un proces încheiat, iar aceasta cu atât mai mult cu cât postmodernismul pare cel mai dispus să reconfigureze raporturile dintre prezent și trecut, precum și dintre sine și alteritate.

Dincolo de slăbiciunile semnalate anterior, studiul balcanologic al lui Mircea Muthu – și deci *Balcanologia* ca demers științific devenit autonom – își regăsește un mare grad de viabilitate tocmai prin contestațiile care i se ridică în față, în special prin Eugen Negrici. Pe cât sunt acestea de dure în radicalismul lor și, până la urmă, lipsite de judiciozitate, pe atât conceptul balcanismului literar se dezvăluie mai solid, cu toate nevoile lui de nuanțare, dând seama de o componentă importantă a viziunii autohtone și totodată Sud-Est europene asupra lumii.

*

Un radicalism contestatar față de conceptul balcanismului configurat în studiul lui Mircea Muthu este manifestat de Eugen Negrici, adevărat glas al chipului dedublat al literaturii române, dezlănțuit într-un discurs aproape defulatoriu. În articolul *Balcanismul – un concept confuz, deci atractiv*²¹, Eugen Negrici susține răspicat că balcanismul ar reprezenta o „componentă caracterologică pe care noi, românii, ne-am apropiat-o cu vremea, fără motiv și cam fără rost, împinși de resortul masochist al destinului nostru”. Argumentul esențial al unei atare contestări ar fi reprezentat de faptul că ideea de balcanism s-ar datora confuziei occidentalilor, care au fixat eronat în Balcani granița intercontinentală, devenită sediul tuturor bolilor Occidentului, la care se adaugă cele ale Orientului.²² Iar noi, nu facem altceva decât să ne atribuim arbitrar – se subînțelege – această fatalitate. Orice țară națională care frânează eforturile de a ne civiliza, poate fi imediat pusă, cu maximă convenabilitate, în seama spiritului balcanic, devenit astfel – am putea spune, pe baza afirmațiilor lui Eugen Negrici – un fel de variantă mioritică a *trikster*-ului amerindian sau a *mogy*-ului etiopian: „Termenul a

²¹ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București: Cartea Românească, 2008, pp. 195-201.

²² *Ibidem*, p 196: „Cuvântul acesta, ca și cele înrudite (balcanic, balcaniza etc.), are, cum se știe, conotații mai curând negative și la originea lor bănuim a fi confuzia, jignitoarea aproximație, odioasa nesiguranță a cunoștințelor geografice, istorice și etnografice ale occidentalului care nu a încetat, probabil, să creadă că de aici se ridică, fără istov, miasmele Orientului, că pe aici, pe la noi, trece încă hotarul Turciei. Și care rumegă încă, fără încetare, de peste un secol, la formula școlărească a «butoiului cu pulbere al Europei». În tot acest timp, ca într-un soi de exorcism transnațional, Occidentul a înghesuit, în chip statornic, în Balcani toate bolile lui, la care le-a adăugat și pe acelea ale Orientului, izvorul tuturor primejdiilor.”

început să țină locul la aproape orice ni se pare a fi o povară istorică apăsătoare, gata să întârzie progresul, să ne îngreuneze drumul magic spre civilizație: lichelismul, promiscuitatea, mahalagismul, țișănia, *pigrity orientalis foetida*. Până și trăsăturile binecunoscute ale meridionalului dintotdeauna (sentimentalismul, familiaritatea, intemperanța plebee, volubilitatea, spiritul împăciuitoare etc.) sunt trecute în contul spiritului balcanic. Ele accentuează confuzia, sporesc complexitatea, deci vitalitatea unei noțiuni greșite chiar în temeiul ei.”²³ Prin aceste cuvinte autorul se înscrie în logica antibizantinistă lovinesciană, care pe un ton mesianic deplângea aderența față de Răsărit: „Răsăritul ne poate deci lega istoricește; nu ne poate însă impune și condițiile actuale ale vieții sufletești. Neajutându-ne în dezvoltarea idealității noastre, pentru ce l-am invoca în hotărârile zilei de azi? Față de acțiunile lui dizolvante, veacul al XIX-lea reprezintă o binefăcătoare revoluție... Privim deci contactul cu apusul ca pe o reluare a adevăratei continuități etnice și ideale; descătușându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va dezrobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri ale Țarigradului, ale Athosului sau ale Kievului, adică de forțele ancestrale ale obscurantismului și ale inerției, pentru a ne pune pe calea găsirii de sine și a progresului.”²⁴ Să observăm apoi, că punerea accentelor peiorative, blamabile din perspectivă morală ale unor comportamente, atitudini ori trăsături spirituale regășibile în spațiul românesc nu e nicidecum o noutate, ci o practică împlinită consecvent la antibizantinismul profesat de latiniști²⁵. Ceea ce însă nu îi dă deloc de gândit lui Eugen Negrici, este faptul că trăsăturile caracterologice asimilabile spiritului balcanic nu sunt în studiile mai noi de balcanistică aruncate iremediabil în sfera peiorativității, ci ele dau seamă, la modul pozitiv, de ceea ce Mircea Muthu numește „răscumpărare estetică”, fiind de fapt mijloacele, ce doar privesc superficial apar perfide, prin care se realizează acest tip de răscumpărare. Nu e atunci de mirare că numele lui Mircea Muthu nici măcar nu îl amintește, rămânând să fie plasat malițios în seria „numeroșilor

²³ *Ibidem*, p. 196:

²⁴ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, *Forțele revoluționare*, București: Ancora, 1924, pp. 21-22.

²⁵ Cf. Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București: Editura Eminescu, 1980, pp. 389-390: „Bizantinismul era de regulă asimilat cu fanariotismul și redus la ipostaza sa negativă, a levantinismului poltron, pișicher și trândav, eludându-se aproape cu totul testimoniul de cultură și civilizație care a intrat definitiv în straturile spirituale românești, configurându-le. Cum vom avea prilejul să vedem, mai toți «europeiștii» au împărtășit această opinie care, ne grăbim să adăugăm, reprezenta nu atât un refuz de atestare, cât un stadiu de cunoaștere nu numai al lor, dar și al bizantinologiei în general.” De asemeni, Cf. Tudor Vianu, *Opere*, vol. III, București: Editura Minerva, 1973, p. 280 („Balcanismul a devenit chiar pentru reprezentanții intelectualului și țăranului român o categorie inferioară, demnă mai degrabă să fie combătută și, după puțină, anulată.”), precum și Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Ediție revăzută și adăugită, Institutul European, 1997, p. 117 („La mai toți scriitorii români, balcanismul în expresia lui etică presupune mai degrabă respingere decât adevărate sentimentale, ironizarea unui mod de existență mediocru, văzut ca mixtură de trivialitate, de nonșalanță și tentații impure.”).

glosatori”²⁶ care persistă în eroarea de a goni, pe urmele lui George Călinescu, himera balcanismului literar.

Bazându-se exclusiv pe tentativa călinesciană de teoretizare a „balcanismului literar”, lui Eugen Negrici nu îi este deloc greu să desființeze temeiul conceptului. Arată că pentru George Călinescu spiritul etnic reprezintă o inerență genetică, întrucât acesta „avea ca premisă de lucru năucitoarea propoziție: «Singura condiție pentru a fi specific e de a fi român etnic»”. De aici încolo demersul e mult simplificat, întrucât doi din cei trei mari scriitori ale căror opere ar reprezenta, în viziunea lui Călinescu însuși, balcanismul literar – cei doi Caragiale, desigur – ar ieși din schemă automat prin însăși ascendența „traco-elină”, astfel că numai imposibilitatea istoricului de a se dispensa de astfel de autori, peste care s-ar suprapune oareșce influențe din teoriile antropologice ale vremii, l-ar fi condus spre un model concentric al etnicității. Conform acestui model, factorul geografic este de asemeni element esențial, centrul reprezentând zona etnică autentică, în timp ce înaintarea spre periferie e însoțită de trecerea în succesive degradeuri. În acest fel, „traco-elinul” Caragiale ar putea fi cumva acceptat ca prezență marginală în specificitatea românească. Artificiul călinescian i se pare lui Eugen Negrici o forțare de notă ce îi subminează istoricului propria teorie: „Din pricina lui Caragiale și altor câtorva mari scriitori cu «tintură grecească» în sânge, doctrina aceasta – bazată, cum e, nu pe un factor, ci pe doi (puritatea etnică și poziția geografică) – devine foarte greu de susținut”.²⁷

Într-adevăr, o privire fie și în fugă dezvăluie imediat spoielile viziunii lui George Călinescu asupra specificului național în literatură, în care s-ar regăsi și dimensiunea balcanică. Una dintre acestea este și stabilirea celor patru mituri fundamentale ale culturii românești, demers care nu are vreo fundamentare teoretică solidă, fiind mai degrabă rodul intuiției decât al cercetării metodice. Lipsa unor repere teoretice solide este de fapt un neajuns major al demersurilor călinesciene dedicate domeniului. Călinescu nu le avea la dispoziție și nici nu și-a dat silința să le elaboreze. Dar Eugen Negrici le are și nu-și dă silința să le bage în seamă, căzând, inevitabil, în aceeași capcană a *verdictului*, pe care el însuși îl ironizează ca „eternă fascinație a speciei noastre”.²⁸

Faptul că George Călinescu a pornit de la postulatul existenței unui spirit etnic generat de ceea ce numește destul de neglijent, dar acceptabil în logica metonimiei, *rasa românească*, pentru ca apoi să se căznească să le facă loc în cadrul aceleiași rase și celor doi Caragiale, nu dovedește nicidecum invalidarea conceptelor balcanism literar sau spirit național, ci doar

²⁶ *Ibidem*, p.196.

²⁷ *Ibidem*, p.198.

²⁸ *Ibidem*, p.200.

configurarea lor în funcție de un reper greșit înțeles, constituit de o supraentitate spirituală a neamului, căreia i se refuză condiționări exterioare și mai ales care e percepută imuabilă, fiindu-i negat caracterul proteic. Dimpotrivă însă, dacă acceptăm adevărul că spiritul etnic e realmente un produs al acumulărilor mentalitare condiționate de realitățile geo-politice și culturale care s-au dovedit variabile în timp – astfel că se poate vorbi de o dialectică internă a acestei macroentități spirituale, ce dictează seria metamorfotică începută odată cu sinteza daco-romana și continuată cu lungul șir al variabilelor Evului Mediu timpuriu, cu accentele bizantine sau cu tușele relațiilor instituite pe diferitele paliere între acest popor multigen și turcografia, pentru ca apoi să înceapă procesul, care continuă și azi, de adaptare la valorile occidentale – integrarea unui spirit cum e Caragiale într-o astfel de macroentitate, ce ni se dezvăluie destul de generoasă la nivelul valențelor, nu mai poate părea aberantă. În fapt, elementul esențial care își pierde valabilitatea este principiul concentricității culturale clădite pe corespondența unei concentricități etnice și a uneia geografice (marea greșală a lui Călinescu!).

George Călinescu a sesizat oarecum caracterul multistratificat al culturii românești și, implicit, al literaturii, astfel că vorbește despre nivelul mitic, înțeles ca arhaic, sau de cel balcanic, în cadrul căruia distinge chiar nuanțe „personalizate”, cum sunt, de pildă, cea caragialiană sau amprenta lui Ion Ghica, dar nu încearcă fixarea unor demarcații riguroase. Eugen Negrici îi impută lui Călinescu și această instabilitate conceptuală: „Când se încheagă câte ceva ce seamănă a noțiune teoretică, atunci, în pledoaria strălucitului critic, apare și se repetă semnificativ cuvântul *amestec*”.²⁹

Înțelegem acum că vehementa contestare a balcanismului literar românesc se întemeiază în primul rând pe dezvăluirea șubrezeniei argumentației călinesciene, considerând că toate dezvoltările ulterioare nu fac altceva decât să gloseze pe marginea acesteia. Și dacă neajunsurile *metodei* sunt demascate, nu mai rămâne decât desființarea *obiectului*. Astfel, ceea ce ar reprezenta trăsăturile balcanismului, ca fenomen în primul rând cultural, iar mai apoi literar, îi apar lui Eugen Negrici pure ficțiuni.

Un prim argument pe care se bazează este reprezentat de faptul că printre aceste caracteristici se numără și cele trecute de mult timp în contul meridionalului, ceea ce înseamnă că limitarea spațială a Balcanilor e inoperantă. Tocmai de aceea, o trăsătură pe care se mizează și astăzi cu destulă emfază, *miticismul* pe care îl identificase Călinescu în opera lui Caragiale³⁰, nu ar reprezenta decât o particularizare mai stridentă a unei figuri întâlnite de pe

²⁹ *Ibidem*, p.199.

³⁰ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1982, p. 501.

la Gurile Dunării până pe la Coasta de Azur: „Astfel de Mitici, dar mai glazurați, au fost semnalati departe de Balcani, cum remarca însuși Călinescu, în proza lui H. Moniere – creatorul lui Monsieur Prudhomme (*Mémoires de Monsieur Joseph Prudhomme*, 1857) sau în proza și teatrul lui G. Courteline – autorul lui *Boubouroche*”.

Alt argument s-ar pretinde extras din pseudoanalizele operelor lui Mateiu Caragiale și Ion Barbu. Iar acum trebuie spus că Eugen Negrici se lasă mult prea ușor dominat de tentația sentențiozității. Nu are răbdarea construirii unei analize convingătoare, preferând formularea care, împănată uneori cu ironie, alteori cu mina autoritară, rămâne simplă afirmație fără acoperire. Iată, spre edificare, cum „combate” încadrarea din *Istoria călinesciană* a lui Mateiu Caragiale în rândurile „promotorilor” balcanismului literar prin „strania amestecătură de Orient și Occident”, concretizată în „acel amestec gras de expresii măscăroase, de impulsuni lascive, de conștiință a unei eredități aventuroase și tulburi, totul purificat și văzut mai de sus de o inteligență superioară”³¹:

„Toate aceste trăsături stilistice sau, cum să le spunem, aceste însușiri complexe nu sunt privite drept ceea ce sunt. Nu sunt puse pe seama dorinței, firești, la un prozator, de a crea personaje fascinante – deci sfâșiate de tendințe contrare – și de a le oferi un univers pe măsură. Lui Călinescu i se pare a descoperi cauza amestecului stilistic – botezat balcanism – în amestecul sângelui străin.”³²

Într-adevăr, motivațiile de natură genetică puse de Călinescu la baza balcanismului nu pot fi luate în considerare decât dacă li se conferă sensuri metaforice. Așa-numitul amestec al „sângelui de bază cu cel țigănesc” – cum se exprima istoricul – poate fi luat și *ad literam*, dar mai poate semnifica și contact cultural, contaminare de mentalitate, instituire de condiționări psihologice etc., convertite în comportamente, viziune sau atitudini specifice. Că Eugen Negrici nu se sinchisește să elimine și această ultimă fărâamă de viabilitate conceptuală a opozantului său, e o scăpare tolerabilă, dar luarea în răspăr fără niciun suport argumentativ a unei solide „tradiții” critice nu mai poate fi trecută cu vederea. De la Perpessicius încoace e acceptat faptul că prin *Craii de Curtea Veche* Mateiu Caragiale construiește un joc fascinant între realitatea vieții de noapte bucureștene de la începutul secolului XX, ficțiune romanească și propria biografie³³. Or tocmai această raportare a ficțiunii la real este suspendată de Negrici, anulată pur și simplu fără nicio susținere. El nu contestă prezența trăsăturilor amintite în opera mateiană, ci le refuză legătura cu concretul extraliterar, punându-le exclusiv în seama „dorinței, firești, la un prozator, de a crea personaje fascinante – deci sfâșiate de tendințe

³¹ *Ibidem*, p. 900.

³² Eugen Negrici, *op.cit.*, p.199.

³³ Apud *Dicționar analitic de opere literare românești*, Coordonare și revizie științifică Ion Pop, vol. I (A-M), Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2007, pp. 189-191.

contrare – și de a le oferi un univers pe măsură”. Ele, la fel ca lumea romanescă ce le este specifică nu ar avea nicio relație de corespondență cu realitatea, topindu-se orice fibră realistă, astfel că romanul ar atinge deja granița suprarealismului, care tocmai pe aceeași pagină i se pare autorului o aberație călinesciană („MATEIU CARAGIALE, căruia criticul [George Călinescu – n.n.] îi găsea – nu vom ști niciodată prin ce raționamente – un loc «în grupa suprarealiștilor», alături de «poetii fondului obscur» ...”). Doar într-o logică suprarealistă, am putea spune, *craii* și lumea lor nu reflectă esențializarea unor aspecte dâmbovițeano-levantine, întrucât ne-ar apărea ca un univers exotic. Critica literară, din fericire, privește suprarealismul ca pe un obiect, nu îl lasă să-i devină propria metodă.

Nici abordarea lui Ion Barbu nu este, în cartea lui Eugen Negrici, mai puțin străină de logica suprarealistă. Autorul interpretează cât se poate de canonic celebrele versuri „Raiul meu, rămâi așa / Fii un târg temut, hilar / Și balcan-peninsular” ca invocație a unei proiecții ideale a Orientului. Tot marcat de canonism se dovedește Eugen Negrici și atunci când consideră că dedicația barbiană „Pentru o mai dreaptă cinstire a lumii lui Anton Pann” nu devine programul unei valorizări a componentei balcanice – căreia îi neagă orice conținut – a spiritului românesc, ci doar o replică la dorința culturii românești de occidentalizare, de racordare la o Europă prea încorsetată în rigoare și dogmatism: „Cu alte cuvinte, un răspuns neîndoios polemic, intenția tipic barbiană de a fi în răspăr, o replică, dar o replică într-o strălucită întrupare dată Europei igienizate și infecunde au izbutit să înrâurească imaginea pe care noi înșine o avem despre noi.” Dacă mai privim încă o dată aceste cvasiunanimități critice, ecuația ar fi deci următoarea: Ion Barbu ia o atitudine ideologică împotriva unui proces real, occidentalizarea, dar ca soluție oferă – ilogic, paradoxal pentru un angajat în idee – o himeră, Raiul său „hilar”: „un univers fără concretețe geografică precisă, dar apt să ne potolească înclinația spre fabulos”. Soluția barbiană, reiese de aici, trebuie neapărat marcată – și anulată – de ghilimele, căci nu poate avea un corespondent în lumea concretă, vizând doar o întrupare pur literară. Fie însă și numai pentru această miză extatică, ce persiflează ideologicul, aruncat în superfluu, poezia barbiană tot a atitudine de pe la gurile Dunării ar aduce. Dar, cu toată evadarea în proiecție mitică, poezia *Isarlâk* tot nu se desprinde total de real, păstrând din acesta coordonate spațiale și mai ales spirituale evidente. Prezența acestora, corelată accentelor antiînstrăinării prin occidentalizare nu face altceva decât să confirme tentația valorizării estetice a lumii anton-panești, o lume care, fiind regășibilă în Peninsula Balcanică și la nordul Dunării, poartă convențional numele de balcanică.

Intenția lui Eugen Negrici de demolare a conceptului balcanismului literar, putem acum spune, eșuează prin lipsa rigorii și incoerență, dovedindu-se o simplă tentație a răspărului, a aruncării unei realități în derizoriu. În fond, e o atitudine tipic balcanică. Tocmai de aceea,

conceptul balcanismului literar se dezvoltă ca o realitate imposibil de contestat, cu toată nevoia sa de nuanțare ori de consolidare.

Bibliografie minimală:

1. Blaga, Lucian *Spațiul mioritic*, ed. a II-a, București: Ed. Oficiul de Bibliotecă, 1937.
2. Caracostea, Dumitru, *Poezia tradițională română*, vol. II București: E.P.L., 1969.
3. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București: Editura Minerva, 1982.
4. Chihaia, Pavel, *Artă medievală*, vol I-V, București: Ed. Albatros, 1998.
5. Ciopraga, Constantin, *Personalitatea literaturii române*, Ediție revăzută și adăugită, Institutul European, 1997.
6. Densusianu, Ovid, *Rătăcirile literare* din „Vieța nouă”, I, nr. 1/1 februarie, 1905.
7. Ibrăileanu, Garabet, *Opere*, vol. 5, București: Ed. Minerva, 1977.
8. Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, studiu introductiv și note de Z. Ornea, București : Editura Științifică, 1972.
9. Muthu, Mircea, *Balcanismul literar românesc*, I-III, Cluj-Napoca : Ed. Dacia, 2002.
10. Muthu, Mircea, *Dinspre Sud-Est*, București: Ed. Libra, 1999.
11. Muthu, Mircea, *Literatura română și spiritul sud-est european*, București: Editura Minerva, 1976.
12. Muthu, Mircea, Maria Muthu, *Făt-Frumos și „vremea uitată”*, București: Ed. Libra, 1988.
13. Negrici, Constantin, *Iluziile literaturii române*, București: Cartea Românească, 2008.
14. Noica, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, București: Ed. Humanitas, 1996.
15. Ornea, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București: Editura Eminescu, 1980
16. Petrescu, Camil, *Literatură națională. Artă pur și simplă*, „Cugetul românesc”, III, nr 2-4 (aprilie-iunie), 1924.
17. Petrescu, Camil, *Teze și antiteze*, București: 1936.
18. Ralea, Mihail, *Etnic și estetic*, din „Viața românească”, XIX, nr. 2, 1927.
19. Ralea, Mihail, *Filozofia culturii cu aplicații românești*, în „Viața românească”, nr. 2-3, 1926.
20. Rădulescu Motru, Constantin, *Personalismul energetic*, Editura Casa Școalelor, 1927.
21. Streinu, Vladimir, *Pagini de critică*, vol. IV, București: Editura Minerva, 1976.
22. Vianu, Tudor, *Opere*, vol. III, București: Editura Minerva, 1973.